

СТРУКТУРНА-СЕМАНТЫЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ АЙКОНІМАЎ
І МІКРАТАПОНІМАЎ ВЁСКИ ХАТЫНІЧЫ
ГАНЦАВІЦКАГА РАЁНА БРЭСЦКАЙ ВОБЛАСЦІ

У артыкуле праводзіцца структурна-семантычны аналіз айконімаў і мікратапонімаў вёскі Хатынічы Ганцавіцкага раёна Брэсцкай вобласці, выяўляюцца асновы словаўтварэння, спосабы і сродкі ўтварэння тапанімічных назваў гэтага рэгіёна, прыводзяцца мясцовыя паданні адносна паходжання асобных найменняў.

За апошні час у беларускім мовазнаўстве выдзелілася такая галіна навукі, як анамастыка (ад грэчаскага слова *onomastike* – майстэрства даваць імёны), якая вывучае моўныя і функцыянальныя асаблівасці ўласных імёнаў. У анамастыцы сучасныя лінгвісты вылучылі **антрапаніміку**, якая вывучае імёны, прозвішчы, мянушкі людзей, і **тапаніміку**, што вывучае назвы географічных аб'ектаў: вёсак, гарадоў, мястэчак, хутароў, пасёлкаў, засценкаў, дарог, балот, урочышчаў. “Сярод тапанімічных назваў вылучаюць **айконімы** – назвы населеных пунктаў – гарадоў, вёсак, хутароў, раз'ездаў, засценкаў, а таксама **урбанонімы** – назвы ўнутрыгарадскіх аб'ектаў – плошчаў, вуліц, праспектаў, паркаў, музеяў; **мікратапонімы** – назвы дробных аб'ектаў, узлескаў, гаёў” [1, 4].

Асаблівай увагі патрабуе тлумачэнне тапанімічных і мікратапанімічных назваў, як адзначае В. В. Шур, паколькі для правільнага аналізу паходжання назвы патрэбны звесткі розных навук: географіі, гісторыі, гісторыі мовы, веданне суседніх моў [1, 5].

Пытанні айканіміі і мікратапаніміі ў беларускім мовазнаўстве даследаваліся такія вучонымі, як М. Бірыла [2], [3], В. Лемцюгова [4], В. Жучкевіч [5], Л. Лыч [6], Г. Мезенка [7], В. В. Шур [8], [9], [10], Я. Рапановіч [11], Г. Іванова [12] і інш.

Колькасць “анамастычных назваў не паддаецца ўліку. Толькі на Беларусі больш за трыццаць тысяч афіцыйных назваў населеных пунктаў, апрача гэтага, шмат неафіцыйных” [8, 3], таму сабраць і апісаць тапанімічны матэрыял кожнага куточка нашай краіны – задача і абавязак навукоўцаў, асабліва лінгвістаў.

У артыкуле прааналізаваны семантычныя і словаўтваральныя асаблівасці некаторых айконімаў Хатыніцкага сельсавета Ганцавіцкага раёна і мікратапонімы вёскі Хатынічы, паданні пра ўзнікненне некаторых мікратапонімаў.

Як айконімы Ганцавіцкага раёна Брэсцкай вобласці лагічна падлягаюць нашаму аналізу, апрача назвы вёскі *Хатынічы*, назвы вёсак і хутароў, якія зліліся з вёскай *Хатынічы*, зніклі, а таксама назва *Ганцавічы*, назвы вёсак суседніх з Хатыніцкім сельскім Саветам – *Гудзінскага*, *Люсінскага*, *Малькавіцкага* сельскіх Саветаў. Айконімы паходзяць ад прозвішчаў, ад апелятываў – назваў вытворчых аб’ектаў, назваў угоддзяў, іх формы, месцазнаходжання, адметных уласцівасцей жыхароў.

Значная колькасць айконімаў Ганцавіцкага раёна паходзіць ад прозвішчаў. Так, айконім *Ганцавічы* (вар. *Ганцэвічы*) паходзіць ад прозвішча *Ганцавіч* [5, 67], назва гарадскога пасёлка, раённага цэнтра. Такія ж паводле паходжання з’яўляюцца і айконімы, назвы вёсак *Агарэвічы* – ад прозвішча *Агарэвіч* [5, 264], *Дзяніскавічы* – ад імя ўласнага *Дзяніс* [5, 96], *Крышылавічы* – ад прозвішча *Крышылаў* [5, с. 85], утвораны суфіксальным спосабам – пры дапамозе суфікса -іч; бязафіксным спосабам утвораны айконімы *Макава* – ад прозвішчаў *Макаў* [5, 220], *Кукава* – ад прозвішча *Кукаў* [5, с. 188], *Люсіна* – ад прозвішча *Люсін* [5, 217].

Айконім *Будча* ўтвораны ад апелятыўнай асновы *буда* – устарэлы тэрмін, абазначае невялікі будынак, часовае жыллё. З XIV–XVIII ст.ст. – лясное збудаванне, дзе жылі буднікі, людзі, што выраблялі поташ, дзёгаць, смалу, вугаль [5, 39]. Назва *в. Гута* – ад назвы прадпрыемстваў металургічнай ці шкляной вытворчасці (ням. *Hutte*) [5, 90].

У аснове назвы вёскі *Востраў* – тэрмін *востраў* з шырокім значэннем: *востраў* на рацэ ці возеры, ралля сярод лесу, сухі *востраў* пасярод балота [5, 277]. Айконім *Заруб’е* адапелятыўнага ўтварэння: *заруб* – адзнака мяжы землеўладання ў лесе, прасека [5, 135]. Айконім *Лактышы* – назва мянушка: *лактыш* або *лахтыш* – пляткар, балбатун [5, 195].

Айканімія Ганцавіцкага раёна, у прыватнасці Хатыніцкага сельскага Савета, зменшылася колькасна ў выніку таго, што былыя невялікія вёскі зліліся з вёскай Хатынічы: вёска *Богаўка* злілася з *Хатынічамі* ў 1970 годзе, вёска *Ходава* злілася з вёскай *Хатынічы* ў 1960 годзе ў выніку іх забудовы.

Найменне *Богаўка* ўтворана ад прозвішча *Богаў* пры дапамозе суфікса -к- [5, 30], *Ходава* – ад прозвішча *Ходаў* бязсуфіксным спосабам [5, 392].

Адбылося ссяленне хутароў *Дзеравата*, *Каза*, *Мотуз* у склад вёскі *Хатынічы*. Этымалогію айконіма *Дзеравата* можна растлумачыць геаграфічным мясцовым тэрмінам *дзірва* – парослае травой, дзёрнам, поле, цаліна [5, 97].

Айконім *Каза* – паходзіць ад назвы жывёлы ці прозвішча, утворанага ад гэтага ж апелятыва. Найменне хутара *Мотуз* – вузкая палоска зямлі, як і тонкі кавалак тканіны, магчыма, ад прозвішча *Мотуз*.

Такім чынам, цяпер у складзе *Хатыніцкага сельскага Савета* тры вёскі: *Хатынічы*, *Раздзялавічы*, *Яловая*. Назвы *Хатынічы* – назва-тэрмін, вытворная ад слова *хата* [5, 390]. На нашу думку, назва ўзнікла на аснове прозвішча *Хатыніч*. Спосаб утварэння бязсуфіксны. Вёска *Хатынічы* – цэнтр *Хатыніцкага сельскага Савета*, знаходзіцца на аўтадарозе *Ганцавічы – Лагішын*, за 17 км на паўднёвы захад ад раённага цэнтра. У вёсцы 1018 гаспадарак, 2632 жыхары [13, 239].

У аснове назвы *Яловая* – слова *яліна* або *яловы* (бязплодны) [5, 418]. Спосаб утварэння ў I выпадку суфіксальны (-ов-), у II – бязсуфіксны.

Айконім *Раздзялавічы* – назва, што захавала старыя зямельныя адносіны: раздзел зямельны (у тым ліку мяжа), маёмасны і інш. [5, 317].

Мікратапонімы вёскі *Хатынічы* – гэта назвы ўгоддзяў, урочышчаў, дарог, балацін, назвы асобных частак населенага пункта: *Горкі*, *Ляды*, *Масенскае*, *Пясчанае*, *Худынь*, *Лагаватае*, *Асовае*, *Звіленне*, *Залатая ніўка*, *Папова агароджа*, *Татарчын брод*, *Шведава гара*, *Красны груд*, *Гаёўка*, *Высельнікі*, *Падамлінне*, *За млінком*.

Як паказвае пададзены матэрыял, усе мікратапонімы можна раскласіфікаваць на наступныя семантычныя групы: назвы, што абазначаюць тып ландшафту – *Горкі*, *Ляды*, *Красны груд*, *Лугаватае*; тып глебы – *Пясчанае*, *Худынь*; месца знаходжання – *Падамлінне*, *За млінком*; падзею, у тым ліку гістарычную, – *Шведава гара*, *Высельнікі*, *Звіленне*, *Залатая ніўка*; прыналежнасць – *Папова агароджа*, *Татарчын брод*, *Масенскае*, *Просін востраў*, *Трафімава ніўка*.

Этымалогію асобных назваў дапамагаюць зразумець мясцовыя паданні, запісаныя намі ад мясцовых жыхароў. Так, найменне *Высельнікі* абазначае месца хутара, дзе жыў стары дзед, якога выселілі з вёскі.

Мікратапонім *Татарчын брод* узнік на аснове мянушкі адзінокай жанчыны *Татарка*, якая не любіла людзей. Адноўчы яна ішла лесам цераз брод, дзе яе напаткаў дрэнны чалавек, які забіў жанчыну і закапаў там пад дрэвам. Пасля гэтага здарэння брод пачалі называць *Татарчын*. Прозвішчы, мянушкі, звязаныя з каранем татары, з’явіліся ў беларусаў у XVIII ст. [1, 44].

Мікратапонім *Папова агароджа* – назва поля, якое належала папу.

Абодва найменні паводле паходжання – прыналежныя прыметнікі, першы ўтвораны пры дапамозе суфікса -ын, другі – пры дапамозе суфікса -ов-а.

Адносна мікратапоніма *Шведава гара* існуе таксама мясцовае паданне, быццам у час вайны са шведамі за вёскай у лесе быў раскінуты лагер варожага войска на горцы, якую з таго часу называюць Шведавай гарой. Паводле паходжання – прыналежны прыметнік, утвораны ад апелятыва *швед* пры дапамозе суфікса -ав-.

Што да мікратапоніма *Звіленне*, то адносна гэтай назвы таксама існуе мясцовае паданне, быццам у гэтым урочышчы звіўся рой пчол, які знайшоў мясцовы жыхар, ён і назваў гэтае ўрочышча Звіленнем. Абстрактны назоўнік аддзяяслоўнага паходжання, утвораны пры дапамозе суфікса -енн-е ад дзяяслова *звіцца*. Магчыма, што гэта трансфармацыя слова цвіль(свіль – зарослае возера, балота) [5, 336].

Мікратапонім *Красны груд*, паводле мясцовага падання, урочышча, якое знаходзіцца за пяць кіламетраў ад вёскі. У мінулым – цяжка даступны з-за непраходнай багны груд, дзе раней была прыгожая дуброва, адсюль назва *Красны* – “прыгожы”. Старажылы расказваюць пра скарб, які быў закапаны ў дуброве багатым вяскоўцам ці панам у часы іншаземных нашэсцяў ці паўстанняў сялян (запісана ад Уладзіміра Бабуліка).

Пра паходжанне мікратапоніма *Просін востраў* існуе паданне, быццам на ўзгорачку недалёка ад вёскі Хатынічы быў невялікі хутарок. Дзяўчаты выходзілі замуж, забіралі з сабой бацькоў. Толькі Прося засталася ў дзеўках, не было куды ёй перасяляцца. Потым Прося стала збіраць зёлкі, дапамагаць людзям, і людзі пацягнуліся да яе. І сёння вяскоўцы ходзяць на *Просін востраў* збіраць лекавыя травы. З марфалагічнага пункту гледжання гэта таксама прыналежны прыметнік, утвораны ад імя ўласнага *Прося* пры дапамозе суфікса -ін-: *Просін* ← *Прося*.

Ад імя ўласнага Трафім пры дапамозе суфікса -ав-а ўтвораны мікратапонім *Трафімава ніўка*. Ніўка – невялікі кавалак зямлі, распрацаваны ў лесе працавітым селянінам Трафімам.

Залатая ніўка – урочышча названа так таму, што некалі даўным-даўно багаты скупы вясковец з Хатыніч закапаў там свой скарб, каб нікому не дастаўся. Шмат хто шукаў той скарб, але ніхто не знайшоў, а ніўку і цяпер называюць Залатая.

Мікратапонімы *Худынь*, *Пясчанае* абазначаюць мясціны паводле тыпу глебы, характару ландшафту – *Ляды*, *Лугаватае*, *Асавое*.

Назва *Худынь* патрабуе тлумачэння. На наш погляд, худы – “дрэнны”, няўдобіца, з кустоўем, няроўнае поле *Ляды* – назва-тэрмін: ляды – участак на месцы высечанага лесу, падрыхтаваны пад пасеў збожжа, проса [5, 217].

Мікратапонім *Лугаватае* ўтвораны ад географічнага назвы-тэрміна лугаватка – прадаўгаваты, вузкі сухадольны луг [5, 210].

Паходжанне мікратапоніма *Асовае* можна растлумачыць праз географічны мясцовы тэрмін “асова” – дрэва (можа, асіна), у дупле якога вядуцца пчолы і восы, значыць *Асовае* – мясціна, поле, дзе рос асінавы лес [5, 276].

Мікратапонім *Масенскае* паходзіць, відаць, ад прозвішча *Масенскі*, абазначае назву поля, якое належала Масенскаму.

Пра паходжанне мікратапоніма *Гаёўка* таксама існуе мясцовае паданне, паводле якога назва поля ўтворана ад прозвішча *Гаёў* пры дапамозе суфікса -к-а. Але больш верагодна, што ў аснове назвы тэрмін гай – невялікі лісцёвы лес [5, 66].

Праведзены аналіз айконімаў Ганцавіцкага раёна і мікратапонімаў в. Хатынічы паказвае, што:

1. Айконімы Ганцавіцкага раёна Брэсцкай вобласці з’яўляюцца назвамі гарадоў (Ганцавічы), вёсак (16).

2. Утвораны айконімы ад прозвішчаў людзей, якім належалі землі, дзе былі забудаваны населеныя пункты, пры дапамозе суфіксаў -іч-, -к-, -ав-, -ін; ад апелятыўных асноў, якія называюць аб’екты вытворчасці, назвы ўгоддзяў, іх месцазнаходжанне, адметныя ўласцівасці жыхароў.

3. Мікратапонімы вёскі Хатынічы абазначаюць назвы ўгоддзяў, урочышчаў, балацін, характарызуюць тып ландшафту, тып глебы, яе ўрадлівасць, месца знаходжання, гістарычную падзею, а таксама выпадкі з жыцця людзей вёскі. Утвораны ад імёнаў уласных пры дапамозе суфіксаў -ав-, -ен-, ад апелятыўных асноў. Для разумення семантыкі мікратапонімаў значныя звесткі даюць мясцовыя паданні.

4. У цэлым тапонімы Хатыніцкага сельскага Савета і мікратапонімы в.Хатынічы – ключ да пазнання гісторыі рэгіёна, вёскі, умоў жыцця жыхароў, а таксама асаблівасцей словаўтварэння гэтага лексічнага пласта беларускай мовы.

Літаратура

1. Шур, В. В. Беларускія ўласныя імёны: Беларуская антрапаніміка і тапаніміка: дапам. для наст. / В. В. Шур. – Мінск: Маст. літ., 1998. – 239 с.
2. Бірыла, М. В. Для практыкі, навукі і гісторыі / М. В. Бірыла, В. П. Лемцюгова // *Польмя*. – 1987. – № 4. – С. 214–216.
3. Бірыла, М. В. Беларускія антрапанімічныя назвы і іх адносіны да антрапанімічных назваў іншых славянскіх народаў / М.В. Бірыла. – Мінск: Навука і тэхніка, 1963. – 118 с.
4. Лемцюгова, В. П. Тапонімы распавядаюць: навукова-папулярныя эцюды / В. П. Лемцюгова. – Мінск: Лит. и иск., 2008. – 416 с.
5. Жучкевич, В. А. Краткий топонимический словарь Белоруссии / В. А. Жучкевич. – Минск: Изд-во БГУ, 1974. – 448 с.
6. Лыч, Л. Тапанімія і этнас: Міжэтнічныя працэсы ў лютэрку тапаніміі / Л. Лыч // *Родн. слова*. – 1991. – № 1. – С. 13–16.

7. Мезенка, Г. М. Беларуская анамастыка: навуч. дапам. для студ. ун-таў / Г. М. Мезенка. – Мінск: Выш. школа, 1997. – 119 с.

8. Шур, В. В. 3 гісторыі ўласных імён / В.В. Шур; пад рэд. П.У. Сцяпко. – Мінск: Выш. школа, 1993. – 156 с.

9. Шур, В. В. Анамастычная лексіка ў беларускай мастацкай літаратуры / В.В. Шур. – Мінск: УП “Тэхнапрэнт”, 2002. – 226 с.

10. Шур, В. В. Тапанімічныя назвы ў творах Я. Коласа / В. В. Шур // Беларуская мова і літ. – 2002. – № 2. – С. 109–121; № 3. – С. 104–112.

11. Рапановіч, Я. Н. Слоўнік назваў населеных пунктаў Брэсцкай вобл. / Я. Н. Рапановіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1980. – 176 с.

12. Иванова, А. А. Микротопонимия Мозырского Полесья как культурно-языковой феномен / А. А. Иванова // Веснік Мазыр. дзярж. пед. інст-та імя Н. К. Крупскай. – 2000. – № 3. – С. 87–93.

13. Гароды і вёскі Беларусі: энцыклапедыя. – Т. 3., кн. 1. Брэсцкая вобласць / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелЭн, 2006. – 528 с.: іл.